

JOŠ JEDNOM O BAŠČANSKOJ PLOČI KAO IZVORU ZA VLADANJE KRALJA ZVONIMIRA

Neosporna je činjenica da je Baščanska ploča (BP) najdragocjeniji izvor za izučavanje vladanja kralja Zvonimira i to za razdoblje prije krunidbe u Solinu. Do te je spoznaje došla tek najnovija historiografija i to tek tada kad joj je pošlo za rukom protumačiti najvažnije podatke s BP. Ipak ćemo u ovom prilogu pokušati ispravljanjem jednoga mjesta na ploči pokazati kako je BP zaista vrijedan izvor za političku povijest Hrvata u XI stoljeću.

Najprije da se podsjetimo:

Za Zvonimirovu vladavinu prije dolaska na hrvatsko-dalmatinsko prijestolje 1075. g. bilo je nekoliko izvornih podataka kojima se do nedavno nije u historiografiji poklanjala osobita pažnja. Najviše smutnje izazvao je tekst **Bečke ilustrirane kronike** (BK), prema kojem je kralj Dalmacije Zvonimir poslao poslanike svome šurjaku Gejzi i kralju Salamonu, moleći ih da mu pomognu protiv Karantanaca koji su zauzeli Dalmatinsku marku. Izvor tvrdi dalje da su kralj i vojvoda doista skupili vojsku, pošli u Dalmaciju i čitavu je vratili Zvonimiru. Zvonimir je nato, u znak zahvalnosti, bogato obdario svoje rođake.¹

Ovaj je podatak bio historiografiji posljednjih godina tako zagonetan, da u njegovu tumačenju nije bilo nikakve sloge. Štoviše, niti dosljednosti kod istih pisaca. Mislimo, u prvom redu, na M. **Baradu**² koji je najprije 1932. g. pobijao F. **Šišića** teorijom o tzv. slavonskom dukatu ili vojvodini, odnosno banatu. To je područje koje je, kako je Barada tada mislio, zauzeo Zvonimir s pomoći svojih rođaka. Taj se dukat nalazio »između Drave i Gvozda«.³

¹ I. **Szentpétery**, *Scriptores rerum hungaricarum I*, Budapest 1937, str. 363—364. »Misit itaque rex Zolomerus Dalmacie, qui sororius Geyse erat, nuncios ad regem Salamonem et ducem Geysam et rogavit eos, ut propria persona eorum contra adversarios suos, scilicet Carantanos ipsum adiuvarent, qui tunc marchiam Dalmacie occupaverat (!). Rex igitur et dux collecto exercitu iverunt in Dalmaciam et ablatam sibi restituerunt integre. Regi ducique dona regalia ac pretiosa pallacia, aurum et argentum multum donavit«.

² Dinastičko pitanje u Hrvatskoj XI stoljeća, VHAD L, Split 1932.

³ M. **Barada**, n. dj., str. 170.

Međutim, kad se M. Barada 1952. g. vraća na tumačenje istih podataka, onda bez ustručavanja poistovjećuje Dalmatinsku marku s »hrvatskom krajinom« odnosno s — Hrvatskom! Prema tome, šutke prelazi preko svoje teorije o slavonskoj vojvodini iz 1932. g. koju tom prilikom niti ne spominje.⁴

Stvarajući svoju teoriju o slavonskom dukatu M. Barada se donekle oslanjao na F. Šišića koji također nije bio dosljedan, ali je jednom ipak ustvrdio da je Zvonimir bio ban »u zemlji na sjeveru od Gvozda do kranjsko-karantanske međe i Drave«, a drugi puta je po njemu Dalmacija BK »hrvatska država uopće«!⁵

Na drugom sam već mjestu pokazala da je M. Barada mimoilazio mišljenje Lj. Hauptmanna iz 1929. g., iako su sumnje koje su mučile Hauptmanna pri tumačenju Historijskog atlasa mogle i za njega biti vrlo poučne.⁶

Kad se u najnovijoj historiografiji razvila rasprava o BP, ponovno su zabačeni kao bezvrijedni podaci u Dalmatinskoj Marci (Grafenauer), pa sam bila primorana u posebnom prilogu ustati u obranu podataka BK. Mislim da mi je pošlo za rukom dokazati da je Dalmatinska marka zaista postojala. Čitav niz fragmentarnih podataka dao se složiti u skladnu cjelinu koja je dala »obrisne nove političke jedinice u sedmom deceniju XI st.«⁷ Historiografija je, dakle, prerano odbacila podatke BK. No, takvo rješenje problema stvorilo je i mogućnost da se odgovori na pitanje odakle i kako dolazi Zvonimir na hrvatsko prijestolje. Sada se tek moglo tvrditi da su Arpadovići pomogli svome rođaku osvojiti jedan dio Bizantske Dalmacije i hrvatske države. Zato sam takvo mišljenje i zastupala u svojoj »Povijesti Hrvata u ranom srednjem vijeku«.⁸

Kako sam, međutim, u ranijim radovima riješila pitanje Krajine i Dalmatinske marke, nisam se više vraćala niti na problem Baradina slavonskog dukata ili banata. No, drugim riječima, znači da nisam posebno postavljala pitanje kakav je bio opseg Zvonimirove vlasti prije nego što je 1075. g. okrunjen u Solinu za hrvatsko-dalmatinskog kralja. Tada, tj. 1971. g., činila mi se opravdanom pretpostavka da je Zvonimir u trenutku, kad mu Arpadovići pomažu do Dalmatinske marke, već bio — **ban**. »Ovu pretpostavku čini vjerojatnom druga činjenica, koja ne može biti slučajna: upravo 1070. god. Zvonimir se prvi put spominje kao ban u dvije zadarske isprave.«⁹ Postavila sam zatim pitanje: »nisu li možda Arpadovići pomogli svome rođaku ne samo da proširi svoju vlast na jedan dio prekogvozdanske Hrvatske i Bizantske Dalmacije nego i da se domogne banske časti u Hrvatskoj. Nije li Zvonimir bio nametnut Krešimiru IV?«¹⁰

Gornji citati iz moje »Povijesti Hrvata« nedvojbeno su svjedočanstvo da sam pitanje Zvonimirovog vladanja prije 1075. g., unatoč novina koje sam u njega unijela, ostavila stvarno — otvorenim! Nastojat ću zato u ovom pri-

⁴ Vidi o tome N. Klaić, Da li je postojala Dalmatinska marka Bečke ilustrirane kronike, Zgod. časopis XIX—XX, 1965—1966, str. 125 i d.

⁵ F. Šišić, Povijest Hrvata u doba narodnih vladara, Zagreb 1925, str. 527—528.

⁶ N. Klaić, n. dj., str. 126—127.

⁷ N. dj., str. 138.

⁸ N. dj., str. 379—380.

⁹ N. dj., str. 379.

¹⁰ N. dj., str. 379—380.

logu osvijetliti neke probleme i, bude li mi to moguće, izići iz kruga dosadašnjih nedoumica.

Na tom putu valja najprije riješiti:

I. Problem Baradina Slavenskog dukata ili banata.

Najslabija strana Baradine teorije o stvaranju slavenske vojvodine tri-desetih godina XI st. jesu dva izvora kojima se služio, a koji su dosta nepouzdana. Prvi je tzv. **Fragment kronike** (FK)¹¹ koji se pripisuje Ivanu Goričkom i koji hrvatska historiografija uglavnom zabacuje.¹² U tom je izvoru opisan način na koji je 1031. g. došao u ruke hrvatskog vladara zapadni dio Slavonije. Kroničar priča da je to bilo u doba kad su car Konrad I i kralj Stjepan I Arpadović sklapali mir, završivši rat u kojem je kralj Krešimir pomogao kralju Stjepanu. Krešimir je stoga za nagradu dobio zapadnu Slavoniju. Zatim izvor nastavlja: »Kao plod mira postavlja **Krešimir Godimira za bana**«. Da ove političke promjene ne bi izazvale sukobe u porodici Arpadovića, »filia Cresimiri futura uxor sive sponsa **Emerici ducis Sclavonie** declaratur«. No, Emerik iduće godine umire i ženidba propada, a **Petar** koji je postao **slavenskim vojvodom** zahtijeva Slavoniju kao miraz obećan Emeriku. Ipak, Sveti kralj (tj. Stjepan I), koji je volio mir, nije na to pristao jer je smatrao nepoštenim lišiti zaručnicu njezina prava. I Petar ga je poslušao. A kad je 1035. g. došlo do promjene na hrvatskom prijestolju i na njega je sjeo »Stjepan, koga naši zovu Žvan«, htjeli su ponovno Ugri da im se vrati Slavonija, ali kralj Stjepan I nije na to pristao. Za građanskog rata nakon Stjepanove smrti, u doba kad je car Henrik vraćao Petra na ugarsko prijestolje, »**Stephanus Croatiae rex, Voiosclavus appellatus, montes Trivallos et Servios ad Drinum usque vastavit et banum Prasca constituit**«. Pošto je novi vladar Andrija počeo skupljati kraljevska prava, postavio je za **slavenskog vojvodu** svoga brata **Adalberta** (Adalbertum fratrem ducem fecit Sclavonie), dok je za palatina postavio Rada. Obojica, dakle Adalbert (Bela) i palatin Rado »regem Croatiae coarctarunt, ei Sclavoniam ad veteres limites Zettine fluenti reduxerunt«. Kroničar dalje priča o smrti kralja Andrije, o ratu između Bele i Salamona i uspostavi Salamona na prijestolju. Kad su se Belini sinovi Gejza i Ladislav vratili iz Poljske, kamo su pobjegli pred njemačkom vojskom, sklopili su mir pod uvjetom da podijele vlast (ut due partes Salamoni, tertia ductum esset). Nato je 1064. g. Salamon u Pečuhu okrunjen. Neposredno nakon te vijesti čitamo i ovaj kroničarev tekst: »Eadem occasione **bano** Svinimir ducum sororem uxorem datam volunt et cum ea cessam Sclavonie partem, uti olim a Stephano rege data fuerat filie Cresimiri, sponse ducis Emerici. Reliquum Ladislaus habuit cum parte Hungarie usque ad Tisciam et Arabonam, ut essent in comitatu Crisiensi, multe memorie Ladislai. Affinitate hac Svinimir potens factus ad regnum Croatiae pervenit, Ladislaus et Geysa ad coronam Hungarorum«.¹³

¹¹ Tekst FK vidi F. Rački, Documenta, str. 471—473.

¹² Vidi N. Klaić, n. dj., str. 29—31.

¹³ »Dum sanctum Pannoniae totius regem cum exercitu petiisset Counradus imperator, Croatiae rex Cresimirus sanctum Stephanum adiuvit et XVI kal. Septembris victoriam habuerunt. In rei huius remunerationem, dum anno MXXXI Counradus cum Stephano per ambasiatores, Emerico adiuvante, paciscerentur, pars haec Sclavoniae, que regni erat Hungariae, nam pars a decennio Diogeni duci

Uzevši u obzir samo prvi dio FK i izdvojivši iz njega tek »točne pojedinosti«, M. Barada je ustvrdio da je »glavna misao (izvora) fakt, da Sv. Stjepan daje Slavoniju 'regi Croatiae' negdje tridesetih godina XI stoljeća«. ¹⁴ Zato je, — kako dalje tvrdi, tada »ustanovljen banat ili dukat slavonski«, te »od tridesetih godina XI stoljeća dalje postoji samostalna hrvatska oblast između Drave i Gvozda«, o kojoj ima još i drugih podataka. Za potvrdu svoga mišljenja Barada se poziva i na: 1. pismo nekoga svećenika wormskom biskupu Azeku iz 1035. g. i 2. na sprijeda spomenuti tekst BK. Unatoč tome Baradin konačan zaključak nije tako čvrst kako bismo očekivali, jer on brani »vjerojatnu pretpostavku« o samostalnoj hrvatskoj oblasti novim pretpostavkama, prije svega, onoj o Svetoslavovićima. Zvonimir je, također prema Baradi, Trpimirović koji iz Slavonije dolazi na hrvatsko prijestolje odmah nakon smrti Krešimira IV. ¹⁵

Vrijednost, prema tome, Baradine teorije ovisi prije svega o pitanju:

II. Postoji li dukat ili banat slavonski u drugoj polovici XI st.?

Ne ulazimo na ovom mjestu u problem slavanskog dukata u cijelosti, kao niti u ocjenu FK, ponavljam, da je najslabija strana Baradine hipoteze upravo u poistovjećivanju banata s vojvodinom Slavonijom. Jer i izvor FK, kolikogod je i prema Baradi smušen i nepouzdan, ne tvrdi da su dukat i banat slavonski isti politički pojmovi. Iz teksta FK koji smo sprijeda naveli proizlazi jasno nastojanje autora FK da prikaže kako su Arpadovići bili — **duces Sclavonie!** Najprije je to Emerik, zatim Petar, dok napokon kralj Andrija ne postavlja u Slavoniji svoga brata Adalberta za vojvodu. I Ladislav je slavonski vojvoda i to u onom dijelu vojvodine koji je preostao kad je Zvonimir dobio svoj dio.

M. Barada nije zapazio da FK uvijek posebno govori o **banovima**. Njima daje pisac FK i posebno mjesto i posebnu ulogu. Prema podacima FK postavio je najprije „u doba Stjepana I, hrvatski kralj Krešimir **bana Godemira** u onom dijelu Slavonije koji je njemu bio obećan. Ali, ostalo je samo na

Syrmensi parebat, a Culpe in Savum influentia per fluvium Trebes et campum luteum sive Czernitz ad Dravum usque regi Croatiae cessit. Tum episcopi croatensis iurisdictione ad Dravum extensa est; et Godimir, quasi fructus pacis, banus a Cresimiro declaratur. Haec amicitia cessioque ne civiles faciat sancto Stephano motus, filia Cresimiri futura uxor sive sponsa Emerici ducis Sclavoniae declaratur. Mors Emerici, sequente anno secuta, evertit connubium. Petrus pro Emerico titulum Sclavoniae ducis obtinuit, qui recuperare volebat Sclavoniam, dotis titulo datam, ut dicebatur, sponsae Emerici. Verum sanctus rex, quietis pacisque amans, iniquum censuit sponsam iure suo privare. Quare Petrus, ut magis pio regi complaceat, cathedralem sancti Petri Quinque Ecclesiis absolvit. Anno MXXXV altero, quem nostri Zeanum vocant, in regno Croatiae succedente et Stephani regis terras molestante, volebant Hungari, ut cessas partes Sclavoniae recipiat. Rex non convenire, respondit, praecipue dum bellum apertum non inferrent...

Postquam autem Henricus Petrum adniteretur reponere, Stephanus Croatiae rex, Voiosclavus appellatus, montes Trivallos et Servios ad Drinum usque vastavit et banum Prasca constituit...

Andreas rex, stabilito sibi regno, de recuperandis regni iuribus sollicitus, Adalbertum fratrem ducem fecit Sclavoniae, Radus autem palatinum regni. Isti regem Croatiae coarctarunt, ei Sclavoniam ad veteres limites Zettinae fluenti re-duxerunt...

¹⁴ M. Barada, n. dj., str. 168.

¹⁵ N. dj., str. 170—174.

dogovoru jer Emerik umire, a »Petar dobiva mjesto Emerika naslov slavonskog vojvode«. Novi hrvatski kralj Stjepan Vojislav vodi vojsku sve do »trivalskih i srpskih brda« i Drine i postavlja za **bana Prasku**«. Kad je, naprotiv, Adalbert postao slavonskim vojvodom, protjerani su iz Slavonije i hrvatski vladar i, očito, njegov ban. Nova situacija nastaje tek 1064. g., kad se, kako smo vidjeli, Salamon kruni u Pečuhu. Tada **ban Zvonimir** dobiva sa ženom i zapadni dio Slavonije.

Prema tome, **hrvatski su vladari**, po tekstu FK, uvijek kad im je to bilo moguće, **postavljali u slavonskoj vojvodini banove** te su na taj način nastojali zadržati za sebe zemlju između Drave i Save, odnosno Gvozda.

Međutim, netko bi mogao ustvrditi da je autor FK izmislio hrvatske vladare i njihove banove sa željom da pokaže kako su Trpimirovići u XI st. vladali i u Slavoniji. No, takvu se tvrdnju može i pobiti. Naime, u skriptoriju samostana sv. Krševana u Zadru nastalo je nekoliko **falsifikata** u kojima se također **spominju banovi o kojima govori i FK!** Naročitu vrijednost ima za pitanje o kojem ovdje raspravljamo tobožnja darovnica (nedatirana) Krešimira IV za posjed u Diklu,¹⁶ a u njoj se spominju **petorica banova!** Naime, za Krešimira Starijeg i njegova sina Držislava bili su **Pribina i Godemir**, a za Držislavovih sinova i kralja Stjepana II trojica: **Gvarda, Božetek i Stjepan Praska.**¹⁷

Naročitu vrijednost ovim podacima o banovima daje činjenica da je kartaular samostana sv. Krševana izvor koji je, koliko danas znamo, posve nezavisan od Fragmenta kronike, pa se ni u kojem slučaju ne mogu dovesti u vezu njihovi zajednički podaci. Ipak, i po tobožnjoj darovnici za Diklo kao i po FK Stjepan Praska je banovao u vrijeme kralja Stjepana.

To drugim riječima znači da su se i pisac FK kao i sastavljači u skriptoriju samostana sv. Krševana služili nekim, danas izgubljenim, popisom hrvatskih vladara i njihovih banova. Zadarski su benediktinci bili bez sumnje bolje opskrbljeni takvim izvornim materijalom što pokazuju i brojni falsifikati nastali u njihovoj pisarni.

Vrijednost podatka o **banu Godemiru** u FK povećava također falsificirana darovnica izdana tobože od Jelenice, sestre bana Godemira u korist istog zadarskog samostana.¹⁸

Budući da banovi u navedenim izvorima nemaju nikakve poblize oznake zemlje u kojoj banuju, postavlja se za njih kao i za posljednjega među njima, naime **Zvonimira**, pitanje:

III. je li bio hrvatski ili slavonski ban?

Zahvaljujući bogatom izvornom materijalu s kojim su, kako smo gore izložili, raspolagali benediktinci u Zadru u XII st., sačuvani su također u

¹⁶ F. Rački, Documenta, str. 62; M. Kostrenčić, Codex diplomaticus I, str. 105—106.

¹⁷ »Comperimus namque in gestis proavi nostri Cresimiri maioris quod pro remedio anime sue tradidisse monasterio sancti Chrisogoni territorium aliquod in loco qui dicitur Hyculus... perpetuo possidendum, quod tutum possessoribus suis mansit tempore ipsius et filii eius Dirzislai et eorum potentibus banis, uideli cet Pribyne et Godemiri; et temporibus Suataslao et eius fratrum, silicet Cresimiri et Goyslau, et filii eius regi (!) Stephani, patris mei, fauentibus nobilibus banis eorum qui fuere temporibus: Varda, Bosetrenhc et Stephanus Prasca«.

¹⁸ Documenta, str. 38; CD I, str. 66—67.

Krševanovom kartularu podaci o **banu Zvonimiru**. Ponovno je riječ o dvije **falsificirane isprave** koje su datirane 1070. godinom, ali u kojima se Zvonimirovo ime nalazi u — dataciji isprave! To znači da se po njemu također datiraju privatne isprave.¹⁹ Karakteristično je da u jednom od dva spomenuta falsifikata Krešimir IV nosi naslov hrvatskoga kralja (Chrobacie rege Cresimiro), dakle izostavljena je u intitlaciji Dalmacija. A poznato je da u većini preostalih falsifikata načinjenih na ime Krešimira IV, bilo da su zadarskog ili splitskog podrijetla, Krešimir se naziva i dalmatinskim vladarom. Sličan je slučaj s dva podatka iz kartulara samostana sv. Marije. Prvi, tobožnja Vekenegova darovnica datirana 1073. godinom, »regnante Cresimiro Chroacie, bano Suinimiro«;²⁰ drugi podatak je nedatirani kartularski zapis o kupovini predstojnice Ciche u Petrčanima. Ona kupuje zemlju »sub Cresimiro rege et Suinimiro bano«.²¹

Prema tome, nejednaka Krešimirova titula u falsifikatima dalmatinskih crkvenih ustanova navodi nas na misao da je Krešimir postao i dalmatinskim vladarom upravo u onim ispravama u kojima je naručiteljima falsifikata trebalo dokazati pravo na neki posjed na dalmatinskom političkom području. Stoga su sastavljači i pisari isprava bili iskreniji tada kad su napisali da je Krešimir bio samo hrvatski kralj.

Međutim, ne može nikako mimoći činjenica, odavno poznata historiografiji, naime, da se podaci o Zvonimiru nalaze isključivo u dataciji isprava, a ne, kao u ostalim dalmatinskim falsifikatima, u dignitariju. Ta nam činjenica daje pravo da Zvonimira smatramo Krešimirovim suvladarom, pa je doista takvo rješenje problema predložio još 1932. g. M. Barada.²² Baradin prijedlog nema razloga, bar zasad, odbaciti. No, kako je Zvonimir suvladar hrvatskog kralja, samo se po sebi razumije da je **on hrvatski, a ne slavonski ban!**

Ostaje tako još jedino riješiti pitanje:

IV. Što je banat u XI stoljeću?

S obzirom na Baradino mišljenje o slavonskom dukatu **ili** banatu, nije na odmet još jednom provjeriti sve podatke o banu i njegovoj vlasti u Hrvatskoj do XI stoljeća. Da li je potrebno mijenjati odavno poznatu činjenicu da je banat od doseljenja Hrvata obuhvaćao prije svega **Liku, Gacku i Kr-bavu?** Jer to su županije kojima prema podacima iz djela De administrando imperio upravlja ban. Budući da smo analizom podataka iz BK i FK došli do spoznaje da je identifikacija slavonske vojvodine sa slavonskim banatom pogrešna, ostaje kao **jedini zaključak** da je **Zvonimir bio ban u istom području u kojem su tu vlast vršili i njegovi prethodnici!** To je »klasično« hrv-

¹⁹ Documenta, str. 80; CD I, str. 115. To je jedna od dviju redakcija tobožnje Radovanove darovnice u korist sv. Krševana. Datacija glasi: Anno ab incarnatione domini nostri Iesu Christi millesimo LXX, indictione VIII. Regnante imperatore Romano tertio, rege Chrobatie Dalmatieque Petro, Siuinnimir bano«. Druga je isprava tobožnja darovnica braće Horvatina i Ljutostraha za posjed u Sekiranima. I u njoj je ime Zvonimira navedeno u dataciji (bano Suinnimir).

²⁰ Documenta, str. 95; CD I, str. 133.

²¹ Documenta, str. 96; CD I, str. 129. U ovoj bilješci o kupnji nije uopće točno zapisano Zvonimirovo ime (et Suimiro bano).

²² M. Barada, n. dj., str. 171—174 stavlja naslov poglavlju o Zvonimiru: »Zvonimir suvladar i prestolonasljednik«.

vatsko tlo, kolijevka hrvatske države. Međutim, nije isključena mogućnost — o tome i govori FK — da je hrvatski kralj u XI st. povremeno postavljao bana na vlast i izvan njegove banovine. No, to ne znači da se u tom trenutku slavonski dukat pretvorio u banovinu!

V. Bašćanska ploča kao svjedočanstvo Zvonimirove banske vlasti u Hrvatskoj.

Ovaj ponešto dugi uvod koji bi se na prvi pogled mogao činiti nepotrebim, napisali smo zato da bismo čitaoca uvjerali kako je BP dragocjen izvor informacija i za vladanje Zvonimira kao i za političku povijest Hrvata posebno.

Vraćamo se stoga na čitanje i tumačenje 4 — 6 reda na BP, točnije, na onaj dio natpisa koji je i dosad bio najviše sporan među znanstvenicima.

Pošto je citirao prijedloge za čitanje završetka teksta u 4. redu, V. Štefanić je zaključio: »U stvari sigurna su samo slova **is** i možda **v** na početku 5-og reda«. ²³ Zato se Štefanić u konačnom čitanju toga mjesta ne usudi preuzeti Črnčićovo čitanje koje glasi: **isve(dokč)**, iako, govoreći o »historijskim momentima« kaže i ovo: »Ne manje važan bio bi nam podatak o **Držihinim svjedocima**, ali nam čitanje njihovih imena i njihove funkcije nisu pouzdani«. ²⁴ Ipak je 1937. g. sam Štefanić na tom mjestu vidio više teksta. »Na ovom se mjestu — piše tada Štefanić — Črnčić i Rački bitno razilaze u čitanju. Rački naime čita 'isšsedč', a Črnčić 'i svedokč'. Jagić se priklanja Črnčiću, pravi konjekturu 'i sčvedoci'. Stvarno se vidi onako kako je prikazano gore u originalnom prijepisu tj. iza 'sve' vidi se dolje jasno vodoravna crta s malim uglom na lijevoj strani; dakle ondje ne bi moglo da bude ni Črnčićovo **d**, jer je ono u našem napisu uvijek okruglo. Stoga za ovo čitanje prepuštamo odgovornost Črnčiću«. ²⁵

God. 1955. V. Štefanić daje ovakvo čitanje 4—6 reda BP:

4. red: DNI SVOJE Vč SVETUJU LUCIJU I S/V/ ...

5. red: MI ŽUPANč DESIMRA KRč/BA/Vč MRA(TIN)čC(č) /L/(U)

6. red: ČĚ PRBč NEB/ž/A (S)č POSL(č) VIN(O)/D/Lč /čK/V/č/V/O/

7. red: TOČĚ DA IŽE TO POREČĚ KLčNI I ČO I Č/Ī/ A/P/LA I ČĚ ...

Treba, dakle, utvrditi tko su svjedoci čija se imena spominju u ovom dijelu ploče.

»Najpouzdanije je prvo ime, tj. ime **krbavskog župana Desimira**, a to i zbog toga, što se jedino ono potvrđuje u jednom historijskom dokumentu, i to baš kao ime **krbavskog župana 1078**«. ²⁶ Štefanić, prema tome, i sam priznaje da prihvaća **krbavskog župana Desimira** zato što o njemu nalazi potvrdu i u jednoj Zvonimirovoj ispravi. Zaključak s kojim se možemo složiti uz dodatak da se spomenuti podatak o Desimiru nalazi u jednom od najpoznatijih falsifikata splitske crkve. To je tobožnja Zvonimirova potvrđnica iz 1078. g. za gotovo sve posjede splitskog nadbiskupa na hrvatskom pod-

²³ Enciklopedija Jugoslavije I, str. 386.

²⁴ N. dj., str. 387 (potcrtala N. K.).

²⁵ Opatija sv. Lucije u Baški i drugi benediktinski samostani na Krku, Zagreb 1937, str. 5, bilj. 13.

²⁶ EJ 1, str. 387.

ručju. »Darovnica« je zaista »grubi falsifikat«. U njezinu dignitariju, dakle među svjedocima, nalazi se, uz minskog i bribirskog župana, i krbavski Desimir (Dessimiri corbauistici).²⁷

Međutim, Štefaniću je promaklo da se ime župana Desimira nalazi u još jednom falsifikatu splitske crkve. To je tobožnja potvrđnica izdana u korist nadbiskupa Lovre za župu Cetinu.²⁸ Formula actum, u kojoj se spominju tobože prisutni svjedoci, ovdje je nešto proširena, tako da se Desimir našao još u društvu cetinskog župana Pribine i tepčice Dominika.

Prema tome, u obje se falsificirane isprave splitske crkve spominju ovi hrvatski župani: **cetinski, ninski, bribirski i krbavski**.

Kad raspravljamo o županima koji se nalaze uz Zvonimira i prije i nakon krunidbe u Solinu, onda treba u prvom redu da vodimo računa o tome da nije sačuvana ni jedna jedina originalna isprava iz doba njegove vladavine. Kritička ocjena cjelokupnog diplomatskog materijala iz razdoblja Tripimirovića nedvoumno je pokazala da se vjerodostojni podaci o Zvonimiru nalaze samo u njegovoj krunidbenoj zavjernici i u kartularu samostana sv. Petra u Selu odnosno na kamenu, na BP. U rečenom kartularu sv. Petra uz Zvonimira je samo jedan župan. To je **Vučina — zagorski župan**.²⁹ To što se on našao još jednom u tobožnjoj potvrđnici Stjepana II iz 1088. g.³⁰ samo je dokaz više da su se sastavljači falsifikata služili autentičnim podacima. Spomenutu potvrđnicu naručile su splitske benediktinke. Falsifikator stavlja u svoj sastav **šestoricu župana**, od kojih su neki očito izmišljeni. »Actum est hoc... ante noticam horum testimoniorum... Stresigna **breberistici**, Viseni **zatinstici**,³¹ Dragoslavi **sagorstici**, Uratina **polstici**, Osrina **dridiscici**..... s(astobrinscici), Tolemir (**t)epkica** ac ceterorum nostrorum nobilium«.

Dok su bribirski i cetinski župan poznati i iz djela De administrando imperio, a zagorski, kako spomenusmo, iz kartulata sv. Petra, nema sumnje da su poljski, dridski i zastobrečki župani izmišljeni.

Stoga je i ova analiza potvrdila ono što smo već i ranije znali, naime, da u svakom falsifikatu ima vjerodostojnih i izmišljenih podataka. Budući da su **krbavska županija** i njezin činovnik krbavski župan zaista postojali, dobiva podatak s BP o Desimiru još veću vrijednost. Čini se tako da se Zvonimir okružuje u prvom redu s onim ljudima koji su bili uz njega i ranije, tj. prije nego što je okrunjen za kralja.

Uz Zvonimira nalazi se, prema podacima BP, još jedan župan o čijem se imenu i dosad dosta raspravljalo. »Drugo ime, koje s rezervom moramo čitati Martinžcž (= Martinac), jamačno je također ime župana, i to u Luci.«³² **V. Štefanić** je još 1937. g. naslućivao neko slično ime i ustao je već tada

²⁷ Documenta, str. 114—115; to je darovnica kojom Zvonimir tobože potvrđuje sve posjede splitske crkve i usto i pašnjake u Bosiljini. Već je F. Rački, n. nj., nazvao ovu listinu »charta spuria«, a F. Šišić, Priručnik izvora I, str. 185 svrstao ju je bez ustručavanja među falsifikate.

²⁸ Documenta, str. 116—117; CD I, str. 162.

²⁹ V. Novak — P. Skok, Supetarski kartular, str. 224.

³⁰ Documenta, str. 148—149; CD I, str. 188—189.

³¹ Dok Rački na ovom mjestu čita »zatinstici«, J. Stipišić ispravlja u »zetinstici«, pa se prema njegovu čitanju očito radi o cetinskom, a ne zatinjskom županu.

³² EJ 1, str. 387.

protiv **Račkoga** koji je na tom mjestu vidio riječ — **župan**.³³ No, »pošto je Hamm postavio konjekturu **mra(tin)žvž**, bit će još bolje s Črnčićem mjesto v uzeti **c** i pročitati **mrat(in)žcž**«. ³⁴

Dok se u potpunosti slažem s dosadašnjim čitanjem imena ovoga Zvonimirova svjedoka, predlažem **ново čitanje posljednjeg slova u petom redu BP**. Dosad su se od Račkoga i Črnčića posljednja dva slova 5. i prva 2 slova 6. reda čitala: **L(u)ce**, pa se u skladu s tim tvrdilo da je u Zvonimirovoj pratnji na Krku bio, uz ostale, i **lučki župan Martinac**.

Kad je **F. Rački** 1875, odnosno 1877. g. predlagao gornje čitanje koje su svi za njim preuzeli, bio je pod snažnim dojmom tobožnjih isprava Trpimirovića i mislio je da ima posla sa samim »maticama«, tj. originalima. Bio je toliko oduševljen s tim »narodnim blagom«, da ne samo tada, nego niti do kraja života nije spoznao da ima pred sobom — falsifikate. Od njegovih nekritičkih pogleda trpi hrvatska historiografija još i danas. Dakle, kad je Rački razmišljao kako bi ispunio **nejasno slovo** ili točnije **prazno mjesto na kraju petoga reda BP**, onda se vjerojatno vrlo brzo odlučio staviti slovo — **u**, jer je u nekoliko isprava datiranih XI stoljećem našao **lučkog župana**. Štoviše, u tobožnjoj fundacijskoj ispravi za biogradski samostan sv. Ivana (u široj i užoj redakciji) našao je **Prvanega** koji je »**iupanus de Luca**«. ³⁵ To se odlično slagalo s njegovim čitanjem, jer je po Račkome, Desila bio župan Krbave, a »Prbnebg« — »župan v Luce«.

Budući da nikome već više od sto godina ne pada na pamet postaviti pitanje **je li lučka županija u XI stoljeću doista postojala**, ostalo u vrijednosti čitanje Račkoga do danas, s jedinom razlikom da je prema novijem čitanju lučki župan Martinac.

Pođimo, dakle, tragovima podataka o **lučkim županima i lučkoj županiji** do početka XII st.

U prvom redu treba svratiti pažnju na činjenicu o kojoj je već ranije bila riječ, naime, da autor 30. pogl. u djelu *De administrando imperio* ne zna za lučku županiju. Gotovo je nemoguće pomisliti da bi područje oko Vranskoga jezera ostalo anonimno nepoznato kad je znao nabrojiti i one županije u unutrašnjosti Hrvatske. Možemo se stoga složiti sa **F. Šišićem** koji je anonimovu županiju Nin stavljao »između Knina, Nina, Sidrage i Bribira«. ³⁶ On je također pretpostavljao da se u tom nazivu krije »srednjovjekovni Tinj, jedno od vrlo važnih utvrđenja u lučkoj županiji«. ³⁷ Budući da riječ **luka** u staroslavenskom jeziku znači nizinu i obrađeno tlo uz vodu, po svoj prilici se tako nazivala i ravnica oko Vranskog jezera koja za Trpimirovića još nije imala posebnu političko-administrativnu organizaciju. Drugim riječima, **Luka** je u razdoblju koje nas ovdje zanima, **geografski**, a ne **politički** pojam!

Govore li izvori do početka XII st. protiv takve pretpostavke? **Sedam podataka o »županu iz Luke«** potječu iz svega dva skriptorija: onoga samo-

³³ **V. Štefanić**, n. dj., str. 5, bilj. 15. »Za čitanje riječi 'župan' moramo također da prepustimo odgovornost Račkomu. Ja vidim kako je gore na orig. prijepisu, tj. najprije latinsko **M** (a ne ostatke slova **ž**, kako veli Rački); a za njim kanda glagoljsko **r**, dok su dalje vrlo slabi tragovi slova sve do jasnoga poluglasa, pa se mogu praviti različite konjekture. Svakako riječ bi imala 5—6 slova«.

³⁴ EJ 1, str. 386.

³⁵ Documenta, str. 52, 54. »Piruanego, iuppano de Luca«.

³⁶ Vidi **F. Šišić**, n. dj., str. 449.

³⁷ **N. Klaić**, Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, str. 287.

stana sv. Krševana i biogradskog samostana sv. Ivana. Točnije iz a. dviju redakcija tobožnje fundacijske isprave za samostan sv. Ivana³⁸ i b. iz tri falsifikata nastalih u Krševanovoj »pisarni«.³⁹ Upada u oči da se uglavnom govori o **županu iz Luke** (koji je samo u široj redakciji tzv. Radovanove darovnice pretvoren u **iupanus luciscicus**). Karakteristična je još jedna činjenica: lučki se župan pojavljuje u takvim dokumentima jednoga i drugog samostana s pomoću kojih je trebalo dokazati samostanski posjed na hrvatskom području, točnije na području — **Luke**. Zato se nameće zaključak da je lučki župan unesen u falsifikate datirane XI stoljećem s prozirnom svrhom da sud na kojem se odlučivalo o spornim posjedima uvjeri kako su u dalekoj prošlosti lučki župani bili uz kralja kad se odlučivalo o zemljama u njihovoj županiji.

Nema zaista nikakva smisla slijediti sastavljače samostanskih krivotvorina i zajedno s njima tvrditi da je za Trpimirovića u Luci bila također organizirana županija.

Do sličnoga će nas zaključka dovesti i izvorni materijal iz kasnijih stoljeća. Čini se da bismo smjeli ustvrditi da su u drugoj polovici XII st. bribirski knezovi proširili vlast nad Lukom i zadržali za sebe čitavu »parohiju«. Kad je 1185. g. splitski koncil pod predsjedanjem nadbiskupa Petra dijelio područje između hrvatskih i dalmatinskih biskupa, onda je na saboru prevladalo mišljenje da ninski biskup treba preuzeti crkvenu vlast nad »čitavom Lukom«.⁴⁰ No, kao mnoga druga, tako ni to pitanje crkveni sabor nije bio u stanju riješiti. Ninska crkva još 1266. g. sastavlja falsifikat sa željom da dokaže kako je još Bela IV dao pravo ninskome biskupu Samsonu da ubire desetinu u lučkoj županiji.⁴¹ Nema sumnje da je ninskog biskupa oštećivao njegov stoljetni suparnik — skradinski biskup, kojega štite Bribirci. Borba između članova porodice Bribiraca u XIII st. također je svjedočanstvo o njihovoj vlasti nad Lukom.⁴² Stoga nas ne iznenađuje da prvoga zasad poznatog lučkog župana postavlja tek — ban Mladin II!⁴³

Vratimo se, dakle, tekstu BP i predloženoj izmjeni. Ako na spomenuto mjesto u 5. redu stavimo slovo **i** mjesto **u** kako se to čitalo do sada, dobivamo **izvanredan podatak o ličkom, a ne o lučkom županu!** To drugim riječima znači da su sa Zvonimirom na Krku **dvojica »banskih« župana**, što je ponovni dokaz da je prvotna politička jedinica u kojoj je Zvonimir počeo vladati bila — **Banska Hrvatska**. Ona je, uz Liku, Gacku i Krjavu obuhvaćala Novigrad, Drežnik i Modrušu, i, po svojoj prilici, Bužane.

Međutim, tekst u 6. i na početku 7. reda BP nije historičaru manje zanimljiv. Ostavljajući po strani ime Prbinega (koje s pravom Štefanić smatra čudnim), zaustavimo se na službi koji ima prema podacima BP. V.

³⁸ Documenta, str. 52, 54; CD I, str. 88, 91.

³⁹ Documenta, str. 62, 73, 81, 82 i 85; CD I, str. 88, 91, 106, 116, 118 i 121. U jednoj od redakcija tobožnje Radovanove darovnice Vekemir se naziva »Luce iupanus«, a u ostalima, nalazi se među svjedocima »Cosma Luscico«. Taj isti Kuzma je u tobožnjoj Hrvatinovoj darovnici »Čusma, iupano Luce, teste«.

⁴⁰ CD II, str. 193.

⁴¹ CD V, str. 390.

⁴² F. Rački, Thomas Archidiaconus, Historia Salonitana, str. 99. Toma priča kako su Splitsani bacili s kneževske stolice Domalda i postavili za kneza »quendam nobilem uirum de Luca, nomine Buisenum«.

⁴³ CD VIII, str. 499.

Štefaniću se činila funkcija **posla** u Vinodolu nejasnom, iako »se čini da istu funkciju ima Jakov na otoku Krku«. Zato se isti autor pita nije li »posl« istovjetan s nekadašnjim franačkim činovnikom (missus regis), premda je, kako kaže, svijestan da ta funkcija nije u »našim izvorima potvrđena«. ⁴⁴

Prije svega, Štefanić je bio na dobrom putu kad nije, za razliku od Barade, tražio u Vinodolu starohrvatske župane. Ipak ne bismo u »poslima« naslućivali neke franačke ustanove, jer nismo sigurni da su Franci vladali i u tom dijelu hrvatske države. Kad bi uopće bilo potrebno riječ **posl** tumačiti nekom ranije uvedenom službom, onda bismo je jedino mogli dovoditi u vezu s bizantskom puravom. Ipak je lako moguće da su Krčani i Vinodolci poslali pred Zvonimira jednostavno **svoje poslanike**, pa su oni bili uz kralja kad je samostanu sv. Lucije darivao ledinu.

Tako se svi podaci o Zvonimirovoj pratnji na BP odlično slažu sa slikom o Zvonimiru i o području na kojem je vladao prije krunidbe u Solinu. On je najprije ban u Banskoj Hrvatskoj, a zatim mu rođaci pomažu da dođe do jednoga dijela Dalmatinske marke.

Možda smo još jedino ostali dužni dati siguran odgovor na pitanje zašto BP i tzv. osorski Exultet nazivaju Zvonimira **kralj** (rex), a ne **ban**? Čini se da je to zato što su oba izvora nastala nakon krunidbe u Solinu 1075. g., nakon koje je Zvonimir doista nosio naslov kralja i znakove kraljevske vlasti.

Prema tome, jedna ispravka teksta na BP pridonijela je da na taj kamen gledamo kao na najdragocjeniji spomenik za političku povijest Hrvata u doba Trpimirovića.

Riassunto

ANCORA SULLA LASTRA DI BAŠKA QUALE FONTE DI DOCUMENTAZIONE PER IL REGNO DI ZVONIMIR

Ritornando sul testo della Lastra di Baška, l'autrice propone di mettere alla fine della quarta riga, dove esso è poco leggibile, L(D)CE al posto di L(U)CE ed allora Martinac, che si trova al seguito di Zvonimir, sarebbe zupano di Lika e non di Luka. Tale rettifica, secondo l'autrice, è giustificata in primo luogo dalla sua critica alla tesi di Barada sul ducato o banato di Slavonia, tesi che respinge mettendo l'accento sulle fonti esistenti che distinguono il banato croato dal banato o ducato di Slavonia. Per questa ragione ritiene che, prima di salire sul trono, Zvonimir fosse un bano croato, in altre parole, governasse la Lika, la Gacka e la Krbava cioè il Banato di Croazia — culla dei Croati. In questa carica lo pone pure Držiha autore della prima parte della Lastra di Baška il quale afferma che sono testimoni del re non soltanto il »posl« del Vinodol, ma pure i zupani di Krbava e Lika. Prendendo in considerazione il fatto che tutti i presunti atti di donazione dei Trpimirovići sono falsificazioni posteriori fatte compilare dalle istituzioni religiose dalmate, l'autrice mette in rilievo ancora una volta la grande importanza della Lastra di Baška come il documento più prezioso per la storia politica dei Croati fino ai primi anni del XII secolo. La rettifica senza dubbio accentuerebbe ancor più il valore della Lastra di Baška.

⁴⁴ EJ 1, str. 387.